

УДК 930(477):329.7ОУН:323.13(=161.2)

*Василь ФУТАЛА***НАЦІОНАЛІЗМ ОУН У СУЧАСНОМУ
НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ**

Виокремлено три групи сучасних українських дослідників історії ОУН. Представлено широкий спектр поглядів авторів на світоглядні й політичні настанови українського націоналізму. Показано причини розбіжностей у трактуванні основних аспектів проблеми (типологізація націоналістичної організації, ставлення ОУН до національних меншин, історична спадщина радикального націоналізму тощо). Спрогнозовано шляхи подальших наукових пошуків і дискусій. З'ясовано, що в академічному полі незалежної України провідні позиції посідає національний канон історієписання.

Ключові слова: історіографічний процес, ОУН, український націоналізм, “інтегральний націоналізм”, український визвольний рух, ідеологія.

Історія ОУН віддавна привертає увагу дослідників із різними світоглядними позиціями й теоретико-методологічними підходами до предмета висвітлення. Науковий інтерес до цього суспільно-політичного феномена зріс після 1991 р., коли в академічному полі України на чільне місце висунулися питання, пов'язані з національно-визвольною боротьбою нашого народу першої половини ХХ ст., персональним внеском його видатних представників у процес націє- і державотворення. Водночас винесена в заголовок статті проблема залишається заручницею інтенсивних політичних та ідеологічних маніпуляцій з боку тих, хто волів би вилучити з вітчизняної історії сторінки про український самостійницький рух середини ХХ ст. В останні два десятиліття цій темі присвячено велику кількість наукової літератури, яка потребує аналітичного огляду. Однак такої роботи історики, по суті, не проводили: в нашому розпорядженні лише оглядова публікація С. Кульчицького¹ й історіографічні сюжети у працях Я. Грицака, Г. Касьянова, О. Зайцева, В. В'ятровича. У даній статті спробуємо представити палітру поглядів сучасних українських авторів на програмні та політичні аспекти діяльності ОУН протягом 1920–1950-х років, виявити основні напрями й тенденції дослідження теми і передбачити шляхи подальшого її розвитку.

Передовсім необхідно зробити деякі методологічні зауваги.

Розмірковуючи над сучасним станом вивчення українсько-єврейських стосунків упродовж ХХ ст. (зокрема розглядаючи ставлення ОУН до євреїв), відомий

¹ *Кульчицький С.* Полеміка в українському суспільстві стосовно ОУН та УПА / С. Кульчицький // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність; [гол. ред. кол. Я. Ісаєвич, упоряд. і відп. ред. Ю. Сливка]. – Львів, 2004. – Вип. 11: Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів. – С. 14–26.

історик Я. Грицак запропонував класифікацію течій в українській пострадянській історіографії. Автор виділив й охарактеризував такі чотири парадигми: “советську”, ліберальну, націоналістичну й об’єктивістську². Ця чотирикомпонентна структура сучасного вітчизняного історієписання, навіть попри деякі недоліки (на що вказав сам автор), безумовно, заслуговує уваги. Однак вона не зовсім придатна для нашого дослідження через: а) значно ширший предмет аналізу; б) відсутність у згаданій схемі персоналогічного аспекту (автор мав би назвати бодай найяскравіших представників тієї чи іншої течії); в) змістовну невизначеність категорії “об’єктивістська парадигма”. Щодо останнього застереження потрібно нагадати: сьогодні немало дослідників скептично ставляться до “об’єктивізму” та “незаангажованості”. Тут доречно навести нерідко цитовану в історичних текстах думку відомого представника “нової історичної науки” Жака Ле Гоффа: “Історики не можуть бути цілком об’єктивними. Історія за своєю природою породжує емоції... Історія, за винятком незаперечних фактів, ґрунтується передовсім на інтерпретації і, до певної міри, допускає існування багатьох істин”³. Погоджуватись чи не погоджуватись із цим твердженням – справа кожного автора. Адже тут ідеться не тільки про політичні симпатії та орієнтації, а й плюралізм дослідницьких методів.

На наш погляд, можна виділити три групи сучасних дослідників українсько-го визвольного руху під керівництвом ОУН. До першої відносимо представників етнічно орієнтованого національного нарративу (Я. Дашкевич, А. Кентій, С. Квіт, О. Стасюк, В. В’ятрович, І. Патриляк, М. Посівнич та ін.), до другої – їхніх непримиренних опонентів, зазвичай тих, хто перебуває в полоні пропагандистських стереотипів комуністичної епохи (В. Іваненко, В. Якунін, О. Войцеховський (О. Поліщук), Г. Ткаченко, В. Поліщук та ін.; сюди зараховуємо й І.-П. Химку, на творчості якого сильно позначилися марксистські інтерпретації), а до третьої – науковців, які прагнуть дотримуватись відстороненої позиції (К. Бондаренко, Я. Грицак, Г. Касьянов, Ю. Киричук, О. Зайцев, А. Портнов та ін.). Характерно, що праці представників останньої групи, хоч і написані здебільшого під впливом зарубіжних історичних шкіл, не позбавлені “україноцентризму” (тобто, їхня “незаангажованість” відносна, особливо, коли мова заходить про різні версії та варіації прочитання української минувшини). Натомість прихильники лівої ідеї відкидають цей науковий підхід, трактуючи його як принцип “націоналістичної партійності”⁴.

Існують й інші розбіжності у сфері теоретико-пізнавальних засад дослідження. Якщо послідовні адепти й антагоністи етнодержавницького нарративу переважно використовують реадатовані класичні дослідницькі стратегії, то автори, які демонструють позицію стороннього спостерігача у вивченні українського визвольного руху, пов’язали свою наукову діяльність із постмодерністськими теоріями і практиками; для них характерні: проблемне акцентування, інтерпретація історичного факту, оціночно-критична настанова тощо.

² Грицак Я. Українсько-єврейські стосунки в постсоветській українській історіографії / Я. Грицак // Його ж. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї. – Київ, 2004. – С. 172–176.

³ Цит. за: Дурачинский Э. Польская историография новейшей истории [Электронный ресурс] / Э. Дурачинский. – Режим доступа: http://elib.org.ua/rushistory/ua_readme.php?suba...

⁴ Див.: Іваненко В. ОУН і УПА у Другій світовій війні: проблеми історіографії та методології: монографія / В. Іваненко, В. Якунін. – Дніпропетровськ, 2006. – С. 8, 149.

Методологічний потенціал має й періодизація історіографічного процесу. Розвиток теми від 1991 р. до тепер дає змогу виділити два етапи пошукової роботи вчених, між якими рубіжною віхою є 2005 р. Саме тоді вийшли фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА⁵ та колективна монографія цих же вчених⁶, які запропонували концептуальне бачення місця і ролі українського національно-визвольного руху 30–50-х років ХХ ст. в українській історії та дали поштовх для формування нового історіографічного дискурсу цієї проблеми.

Перейдімо до з'ясування особливостей висвітлення в науковій літературі ідеології та політичної програми ОУН.

На формування сучасного бачення українського визвольного руху вплинули представники української діаспори. Після 1991 р. на материковій Україні почали вільно поширюватися праці авторів націоналістичного напрямку – П. Мірчука, З. Книша, М. Лебеда, В. Мартинця, Ю. Бойка та ін. З одного боку, вони втамували спрагу читача на інформацію про ОУН, а з іншого – стимулювали науково-публіцистичну діяльність їхніх ідейних однодумців. Так з'явилися книги В. Іванишина, О. Багана, П. Дужого, Г. Гордасевич, Я. Сватка⁷ та ін. Концептуальною спрямованістю позначені роботи Я. Дашкевича, в яких розкрито значення націоналізму для українського державотворення в історичній ретроспективі й тепер⁸. Водночас популярності набули публікації таких політично нейтральних діаспорних авторів, як, наприклад, І. Лисяка-Рудницького. Стараннями Я. Грицака 1994 р. вийшов його двотомник під назвою “Історичні есе”. Доступними стали твори Дж. Армстронга, К. Гейза, О. Мотилі⁹ та інших західних дослідників націоналізму, що не могло не позначитися на формуванні нової інтелектуальної атмосфери в Україні. Остання обставина суттєво спричинилася до появи у другій половині 1990-х – на початку 2000-х років низки наукових праць з історії українського націоналізму, які відзначаються новими методологічними підходами, дослідницькими техніками й оригінальними

⁵ Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. – 2-ге стереотипне вид. – Київ, 2005. – 53 с.

⁶ Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси; [відп. ред. С. Кульчицький]. – Київ, 2005. – 496 с.

⁷ *Іванишин В.* Нація. Державність. Націоналізм / В. Іванишин. – Дрогобич, 1992. – 187 с.; *Баган О.* Націоналізм і націоналістичний рух. (Історія та ідеї) / О. Баган. – Дрогобич, 1994. – 201 с.; *Дужий П.* Степан Бандера – символ нації: Ескізний нарис про життя і діяльність провідника ОУН: у 2 ч. – Львів, 1996. – Ч. 1. – 190 с.; 1997. – Ч. 2. – 383 с.; *Гордасевич Г.* Степан Бандера – людина і міф / Г. Гордасевич. – Львів, 2000. – 192 с.; *Сватко Я.* Євген Коновалець і справа його життя / Я. Сватко. – Львів, 2001. – 40 с.; *Його ж.* Місія Бандери / Я. Сватко. – Львів, 2002. – 64 с.

⁸ *Дашкевич Я.* Дослідження націоналізму. Вступні завваги / Я. Дашкевич // Україна в минулому; [ред. кол.: Я. Дашкевич та ін.]. – Київ; Львів, 1995. – Вип. 7. – С. 7–17; *Його ж.* Нація та націоналізм: теоретичні проблеми та історіографічні висновки / Я. Дашкевич // Україна в минулому; [ред. кол.: Я. Дашкевич та ін.]. – Київ; Львів, 1996. – Вип. 9. – С. 177–185; *Його ж.* Комунізм, демократія, націоналізм: український варіант [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.universum.lviv.ua/archive/book/2001dashk_2.html

⁹ *Armstrong J.* Ukrainian Nationalism. Third Edition / J. Armstrong. – Englewood, Colorado, 1990. – XVIII, 271 p.; *Hayes Carlton J.* The Historical Evolution of the Modern Nationalism / Carlton J. Hayes. – New-York, 1948. – 187 p.; *Motyl A.* The Turn to the right: the ideological origins and development of Ukrainian nationalism, 1919–1929 / A. Motyl. – Boulder; New York, 1980. – 212 p.

оцінками-висновками¹⁰. Тоді ж вийшли поодинокі та малопомітні публікації послідовників лівої ідеї, метою яких було лише довести “злочинну” діяльність ОУН, скомпрометувати в очах пересічного громадянина її лідерів, а не з’ясувати причини зародження та радикалізації українського націоналізму, його справжні цілі¹¹.

Автори з різними світоглядними позиціями по-різному підійшли до трактування основних теоретико-методологічних аспектів націоналізму ОУН. Один із них – ідентифікація націоналістичної організації. Аналіз наукових положень розпочнімо з термінології – інструмента, за допомогою якого вони й формуються. Поціновувачі діаспорної націоналістичної історіографії не погоджуються із запозиченою з англомовної літератури дефініцією “інтегральний націоналізм” на означення ідеології і політики ОУН. Наприклад, Я. Дашкевич вважав неправомірним її застосування щодо української реальності 40–50-х років ХХ ст. “Україна, – писав він, – досі не переживала панування націоналізму (бо тривале, дуже хистке, існування Української Держави 1941 р., проголошеної ОУН, надто короткий термін) і про його «інтегральність» на підставі агітаційно-пропагандистської літератури, твердити просто некоректно”¹². В іншій публікації вчений закидав критикам Д. Донцова “фальшиве інтерпретування текстів” видатного публіциста, “неграмотне або замовне” розуміння його творчості, перекручення терміна “чинний націоналізм”, “пігмейний характер” спекуляцій з інтегральністю та тоталітаризмом¹³. Відомий філософ В. Лісовий, відійшовши від трафаретних, переважно негативних, оцінок інтегрального націоналізму, припустив існування і “пом’якшених варіантів”, які умовно можна вважати проміжними між ліберальним та інтегральним націоналізмом. Застосовуючи до українського націоналізму, представленого, на його думку, Д. Донцовим, термін “інтегральний”, він розглянув його як реакцію на протидію становленню української державності, тим самим заперечивши закиди в яскраво вираженій схильності до німецької та італійської форм націоналізму¹⁴.

¹⁰ *Кентій А.* Нариси історії Організації українських націоналістів (1929–1941 рр.) / А. Кентій. – Київ, 1998. – 201 с.; *Бондаренко К.* Діяльність Організації Українських Націоналістів напередодні і під час Другої світової війни (1938–1945): політичний та військовий аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 20.02.22 “Військова історія” / К. Бондаренко. – Львів, 1997. – 24 с.; *Лісовий В.* Культура–ідеологія–політика. Збірка есеїв / В. Лісовий. – Київ, 1997. – 350 с.; *Касьянов Г.* Теорії нації та націоналізму: монографія / Г. Касьянов. – Київ, 1999. – 352 с.; *Його ж.* До питання про ідеологію Організації українських націоналістів (ОУН): аналітичний огляд. – Київ, 2003. – 63 с.; *Патриляк І.* Діяльність Організації українських націоналістів (бандерівців) у 1940–1942 рр. (військовий аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01. “Історія України” – Київ, 2001. – 19 с.; *Киричук Ю.* Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія та практика / Ю. Киричук. – Львів, 2003. – 464 с. та ін.

¹¹ *Поліщук В.* Гірка правда: Злочинність ОУН–УПА (сповідь українця) / В. Поліщук. – Торонто; Варшава; Київ, 1995. – 483 с.; *Масловський В.* З ким і проти кого воювали українські націоналісти в роки Другої світової війни / В. Масловський. – Москва, 1999. – 272 с.; Без срока давности: кол. монографія; [под. ред. А. Войцеховского, Г. Ткаченко]. – Харьков, 2001. – 242 с.; Документи ізобличають (Сборник документов и материалов о сотрудничестве украинских националистов со спецслужбами фашистской Германии): изд. 2-е, доп. и испр.; [авторы и составители: Г. Ткаченко, А. Войцеховский, А. Ткачук]. – Киев, 2004. – 316 с.

¹² *Дашкевич Я.* Націоналізм і демократія / Я. Дашкевич // Українські проблеми. – 1994. – № 3. – С. 8.

¹³ *Його ж.* Дмитро Донцов і боротьба довкола його спадщини // Д. Донцов. Твори: в 5 т. – Львів, 2001. – Т. 1: Геополітичні та ідеологічні праці. – С. 9.

¹⁴ *Лісовий В.* Ідеологія націоналізму / В. Лісовий // Культура – ідеологія – політика... – С. 80–115.

Натомість дослідники, зорієнтовані на західні концептуальні конструкції, легко сприйняли таке поняття. Це характерно для досліджень Г. Касьянова, Я. Грицака, К. Бондаренка, С. Тарана, О. Зайцева, Ю. Киричука, до певної міри А. Кентія та ін. Значення слова “інтегральний” для них цілком зрозуміле: такий, що поєднує частини в цілість, тобто вирізняється цілісним підходом до дійсності, свого роду універсальний. Г. Касьянов засвідчив, що “інтегральний націоналізм” виник у Франції на початку ХХ ст. і застосовувався для ідентифікації екстремального напрямку французького націоналізму, в якому змішувалися елементи тоталітаризму і монархізму. Після Другої світової війни політологи почали використовувати цю самоназву конкретного відгалуження націоналізму як родове поняття, в рамках якого об’єднувалися європейські праворадикальні тоталітаристські рухи першої третини ХХ ст. Узагальнивши висновки К. Гейза і Дж. Армстронга, Г. Касьянов визначив такі характеристики “інтегрального націоналізму”:

– переконання в тому, що етнічна нація – це найвища цінність, якій підпорядковуються всі інші цінності;

– апеляція до містичної ідеї єдності всіх особистостей, які складають етнічну націю; органічна єдність ґрунтується на біологічних (тобто расистських) характеристиках або (та) незворотних наслідках спільного історичного розвитку;

– підпорядкування раціональної аналітичної думки “інтуїтивно правильним емоціям”, тобто ірраціональності в аргументації;

– наявність харизматичного лідера чи еліти націоналістів-ентузіастів, які вважаються уособленням “волі нації”;

– культ дії, війни та насильства, що вважаються вираженням “вищої біологічної життєздатності нації”.

Проте семантика прикметника “інтегральний” стала лише прелюдією до ширшої дискусії про місце ОУН у типології політичних рухів першої половини ХХ ст. Так, Я. Грицак і К. Бондаренко, всупереч відомій тезі І. Лисяка-Рудницького про наявність “найближчих родичів” українського націоналізму в середовищі аграрних економічно відсталих народів Східної Європи, зауважили, що “аграрний” характер “українського інтегрального націоналізму” – це не серйозна причина, щоби вважати його чимось принципово відмінним від фашизму, адже і міжвоєнна Італія, за винятком північної частини, здебільшого була аграрним суспільством, не кажучи вже про Іспанію та Португалію, де також сформувалися політичні рухи фашистського типу. Крім того, як зазначив К. Бондаренко, український націоналізм мав багато спільного з хорватською “Усташа”, але майже нічого спільного – з румунською “Залізною гвардією”¹⁵. Та все ж Я. Грицак не схильний ідентифікувати ОУН із фашистськими рухами як такими. Організація, на його думку, стояла ближче до радикальних правих рухів (згідно з теоретичною конструкцією авторитарного націоналізму, запропонованою американським дослідником С. Пейном)¹⁶.

Один із провідних дослідників українського національно-визвольного руху ХХ ст. А. Кентій зазначив, що фашистські ідеї хоч і вплинули на теорію, ідеологію

¹⁵ Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ–ХХ ст. / Я. Грицак. – Київ, 1996. – С. 207; Бондаренко К. Фашизм в Україні. До історії проблеми / К. Бондаренко // Українські варіанти. – 1997. – № 2. – С. 77–78.

¹⁶ Грицак Я. Нарис історії України ... – С. 207–208.

й практику українського націоналізму, але його не можна ототожнювати з націонал-соціалізмом та фашизмом. На думку автора, між ними була одна суттєва відмінність. Якщо два останні рухи покликані до життя кризою демократичних інститутів і загрозою комуно-соціалістичних революцій, які, втім, не становили реальної небезпеки національно-державницьким інтересам Німеччини та Італії, то український “організований націоналізм” зародився насамперед із потреби об’єднати розпорошені сили української провідної верстви з метою продовження боротьби за відновлення української державності¹⁷.

В унісон думці А. Кентій звучить й теза Г. Касьянова: “Визнаючи очевидний факт, що ОУН мала багато спільного з італійським фашизмом та німецьким націонал-соціалізмом в світогляді, ідеології і, часом, у політичній практиці, цю організацію не можна зараховувати ані до фашизму, ані до націонал-соціалізму (які, зрештою, були самостійними історичними явищами), ототожнювати їх”¹⁸.

Подібні погляди висловили й інші автори. Зокрема С. Кульчицький, О. Зайцев, Ю. Киричук ствердили, що український націоналізм не був механічним пересадженням на український ґрунт чужих зразків. Він виріс на власному корені й відрізнявся від фашизму та нацизму в засадничих питаннях. Головна з цих відмінностей така: фашизм і нацизм – націоналізм державних, панівних націй, а “український інтегральний націоналізм” – ідеологія недержавної нації, яка втратила здобуту державність, тобто, насамперед – національно-визвольний рух, а вже потім один із видів правототалітаризму¹⁹. Поставивши на перше місце національно-державницький чин українських націоналістів, автори намагалися пояснити причини радикалізації ОУН.

Відмежувавшись від власних політичних поглядів і симпатій, Г. Касьянов представив історію формування ідеологічних основ націоналістичного руху протягом 1920–1930-х років, проаналізував зміни в ідеологічних програмах різних відгалужень ОУН – “бандерівців”, “мельниківців”, “двійкарів”, їхню політичну еволюцію²⁰. Згідно з його спостереженнями, перші програмні документи ОУН були швидше маніфестом, деклараціями, ніж детально продуманою стратегічною програмою. Деталізація і з’ясування програмно-ідеологічних питань відбувалися на сторінках націоналістичних видань. Процес ідеологічного “дозрівання” тривав аж до кінця 1930-х років на фоні справжнього триумфу тоталітарних режимів і рухів у Європі, неухильного погіршення українсько-польських відносин у Західній Україні й посилення тиску на українське суспільство, катастрофічних для українців подій у підрадянській Україні. Усе це не могло не позначитися на ідеології ОУН. Ідеологічні настанови набули значно радикальнішої тональності та спрямування. При цьому еміграційна частина діячів ОУН все глибше поринала в ідею корпоративізму. Натомість ідейні шукання “крайовиків” були менш систематизованими і явно несли відбиток донцовського націоналізму. Разом із тим, Г. Касьянов зауважив: між донцовським “чинним націоналізмом” і т. зв.

¹⁷ Кентій А. Нариси історії Організації українських націоналістів ... – С. 32–33.

¹⁸ Касьянов Г. До питання про ідеологію Організації українських націоналістів ... – С. 27.

¹⁹ Кульчицький С. Ідеологія і практика українського праворадикального руху у довоєнній Польщі (1920–1939 рр.) / С. Кульчицький // Проблема ОУН–УПА. Попередня історична довідка. – Київ, 2000. – С. 7–18; Зайцев О. Фашизм і український націоналізм (1920–30-ті роки) / О. Зайцев // “Г”: незалежний культурологічний часопис. – 2000. – № 16. – С. 96–101; Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років ХХ століття ... – С. 18–20.

²⁰ Касьянов Г. До питання про ідеологію Організації українських націоналістів ... – С. 11–20.

“організованим націоналізмом” ОУН, хоча вони й були спорідненими явищами, принаймні в 1930-ті роки, існували серйозні розбіжності передовсім у тому, що “організований націоналізм” з усіма його крайнощами пропонував певну конструктивну політичну програму й риси систематизованого світогляду, політичної доктрини, а “чинний націоналізм” Д. Донцова був передусім зразком тотальної критики, нігілізму, йому бракувало елементів конструктивної програми і він не дав виробленої світоглядної системи, будувався на публіцистичних посилах.

Поглиблене вивчення інтелектуальних джерел ОУН у душі традицій національної історіографії пов’язуємо із виникненням і функціонуванням такого напряму історичної евристики, як “донцовознавство”. Коло авторів, які цікавляться постаттю Д. Донцова, надзвичайно широке (географічно охоплює всю територію України): Я. Дашкевич, О. Баган, Б. Червак, В. Лісовий, Р. Безсмертний, С. Квіт, М. Чугуєнко, В. Кириленко²¹ та ін. Характерно, що вони здебільшого трактують політичні погляди Д. Донцова з перспективи історії ідей, а ідеологію українського націоналізму в широкій порівняльній площині, яка розглядає інші явища такого типу в масштабі тогочасної загальноєвропейської епохи. Серед цієї когорти вчених виділяється своїм доробком С. Квіт – автор книги “Д. Донцов. Ідеологічний портрет”²², що є третьою після праць Р. Єндика та М. Сосновського науковою роботою, присвяченою постаті ідеолога “чинного націоналізму”. Основну увагу С. Квіт зосередив на діяльності Донцова як редактора “ЛНВ” (1922–1932) і “Вістника” (1933–1939), на естетичних й ідеологічних засадах цього інтелектуального видання, на появі такого феномена української літератури, як “вістниківство”, а також на значенні спадщини Донцова для сучасної України. На переконання дослідника, діяльність Донцова “позитивно відбилася на широті й глобальності українського національного думання”. Особливо відзначено виховну роль донцовських писань, адже його ідеї “знаходили своє практичне політичне втілення”. Відтак автор слушно резюмує: “Без орденського проводу, без націоналістичного резистансу з його ідеалізмом і послідовністю у відстоюванні українських національних інтересів неможливо собі уявити нашу історію ХХ ст.”²³.

Актуальне також питання про місце теоретичного доробку Д. Донцова в суспільно-політичній думці України першої половини ХХ ст. Ця проблема частково висвітлена у праці Г. Касьянова “Теорії нації та націоналізму”. Щоправда, автор

²¹ Дашкевич Я. Дмитро Донцов і боротьба довкола його спадщини / Я. Дашкевич // Д. Донцов. Твори: в 5 т. – Львів, 2001. – Т. 1: Геополітичні та ідеологічні праці. – С. 7–19; Баган О. Поміж містикою і політикою (Дмитро Донцов на тлі української політичної історії 1-ї половини ХХ ст.) / О. Баган // Там само. – С. 23–63; Червак Б. Український націоналізм: дослідження, інтерпретації, портрети / Б. Червак. – Дрогобич, 1996. – 40 с.; Лісовий В. Що таке національна (українська) ідея? / В. Лісовий // Націоналізм: антологія. – 2-ге вид.; [упоряд.: О. Проценко, В. Лісовий]. – Київ, 2006. – С. 453–476; Безсмертний Р. Соціально-політичний устрій українського суспільства (концепція Донцова): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.01 “Теорія та історія політичної науки” / Р. Безсмертний. – Київ, 1997. – 25 с.; Чугуєнко М. Формування та розвиток ідеології Дмитра Донцова: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук: спец. 09.00.12 “Релігієзнавство” / М. Чугуєнко. – Харків, 1998. – 16 с.; Кириленко В. Українська філософія національного радикалізму ХХ ст.: історичне становлення та змістовне формування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук: 09.00.05 “Історія філософії” / В. Кириленко. – Київ, 1997. – 25 с.

²² Квіт С. Дмитро Донцов. Ідеологічний портрет: монографія / С. Квіт. – Київ, 2000. – 260 с.

²³ Там само. – С. 231.

звернув на Донцова мало уваги і поставився до ідеології “чинного націоналізму” негативно. Це видно і з іншої його праці, що розкриває соціально-політичний образ української інтелігенції на рубежі XIX–XX ст.²⁴. Однак важливими видаються такі його висновки: 1) ОУН не мала б такого успіху і впливу на Західноукраїнських землях (ЗУЗ) у 1930-х роках, коли би психологічний ґрунт не підготував “донцовський” націоналізм; 2) становлення українського націоналізму як політичної доктрини відбувалося саме в рамках “інтегрального націоналізму”; 3) “інтегральний націоналізм” до певного часу був єдиною організованою формою українського націоналізму²⁵.

Свідчення невщухлого інтересу до ідеології “чинного націоналізму” Д. Донцова – успішно захищена в 2005 р. у Київському національному університеті ім. Т. Шевченка кандидатська дисертація. Її автор І. Шліхта на прикладі життєвого шляху Д. Донцова розвинула ідею Р. Шпорлюка про вирішальний взаємовплив доктрин марксизму та націоналізму на теренах Російської імперії після революції 1917 р. Виходячи з аналізу концепції націоналізму Донцова, доведено, що риси українського “інтегрального націоналізму”, виділені Дж. Армстронгом на основі вивчення ідеології ОУН, не можуть претендувати на високий ступінь узагальнення. Запропоновано нове трактування ідей Донцова 1921–1939 рр.: його концепція розглядається як специфічний варіант радикального націоналізму, для якого властиве захоплення демократичною формою державного устрою. З’ясовано, що Донцов був послідовним речником ідеї українсько-польського порозуміння²⁶.

У цій же системі наукових координат О. Стасюк простежила еволюцію ідейно-політичних орієнтирів ОУН. Авторка довела, що, пройшовши декілька етапів, трансформаційні процеси в ідеологічній сфері розпочалися ще задовго до знаменитого в цьому плані III Великого Збору ОУН СД (серпень 1943 р.). Вперше серйозна дискусія про доцільність і можливі межі світоглядних й тактичних змін в організації розгорнулася у націоналістичній пресі у другій половині 1930-х років, коли у зв’язку з наближенням Другої світової війни перед ОУН виникла проблема необхідності конкретних державотворчих дій. Саме в цей час у середовищі її ідеологів зародилися ідеї і концепції, які в післявоєнній стратегії українського підпілля стали пріоритетними²⁷. До найважливіших ідеологічних та політичних змін, декларованих оунівськими документами, авторка віднесла такі: відмова від монопартиїності та тотального контролю суспільства; проголошення ідеалом держави з демократичним устроєм і справедливим соціальним ладом; визнання ідеї спільної боротьби всіх поневолених народів Радянського Союзу проти імперіалістів Москви і Берліна як єдиноправильної революційної концепції; кардинальний перегляд стосунків із сусідніми народами та нацменшинами²⁸. О. Стасюк небезпідставно

²⁴ Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі XIX–XX ст.: Соціально-політичний портрет / Г. Касьянов. – Київ, 1993. – 176 с.

²⁵ Його ж. Теорії нації та націоналізму... – С. 318–323.

²⁶ Шліхта І. Дмитро Донцов як ідеолог і теоретик українського націоналізму: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / І. Шліхта. – Київ, 2005. – 18 с.

²⁷ Стасюк О. Еволюція ідейно-політичних орієнтирів ОУН // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2004. – Вип. 11: Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів; [гол. редкол. Я. Ісаєвич, упоряд. і відп. ред. Ю. Сливка]. – С. 57.

²⁸ Стасюк О. Еволюція ідейно-політичних орієнтирів ОУН... – С. 68–70.

вважає створення і діяльність Української Головної Визвольної Ради не лише доказом ідеологічного переродження українського визвольного руху, але й найвищим досягненням зреформованого націоналізму²⁹.

Предметом дослідження О. Лисенка став один із важливих аспектів ідеології українського націоналізму – релігійне питання та ставлення ОУН до нього³⁰. Автор слушно зауважив, що, незважаючи на очевидну невідповідність ідеології націоналізму низці християнських положень, його теоретики розглядали релігію як форму світосприйняття і морально-етичну систему, визнавали релігійні організації важливим чинником державотворчих процесів. Водночас дослідник навів численні випадки, коли ідеологи хибно тлумачили окремі засади християнства, поверхово їх сприймали або зовсім ігнорували. У результаті це спричинило глибокі суперечності між християнським гуманізмом та націоналізмом ОУН. Якщо релігійний світогляд, на думку автора, дає людині право вибору: вірити чи не вірити, остерегатися гріха чи не боятися його, знаючи, що все у волі Божій і за все потрібно відповідати, то ідеологія і практика ОУН такої альтернативи не давала. Націоналістична доктрина перетворювала людей на слухняне знаряддя реалізації задумів керівництва, на своєрідних “зомбі”, позбавлених права апелювати до вищих засад людського співіснування, здатності усвідомлювати гріховність власних вчинків, права на сумнів і докори сумління³¹. Проте характерний для аналізованої праці критицизм суттєво знівелював зважений загальний висновок автора. На його думку, в умовах європейської геополітики 20–40-х років ХХ ст. боротьба ОУН за досягнення головної мети – відродження української державності – була приречена на конфліктні ситуації з Церквою й нехтування етичними принципами³².

Історики порушили й таке дразливе питання, як ставлення ОУН до євреїв. Щоправда, його вивчення не набуло системності. Нечисленні праці, що вийшли в 1990-х – на початку 2000-х років, не є рівноцінними з огляду на інформаційний потенціал та історичні оцінки. Основною метою одних авторів було довести апріорі притаманний українському націоналізму антисемітизм, участь ОУН в організованому нацистами Голокості³³, а інших – зважено, без зайвих емоцій розібратися в

²⁹ Стасюк О. Еволюція ідейно-політичних орієнтирів ОУН... – С. 77.

³⁰ Лисенко О. Релігійне питання у теорії та практиці українського націоналізму в першій половині ХХ ст. / О. Лисенко // Український історичний журнал. – 2000. – № 6. – С. 29–50.

³¹ Там само. – С. 34.

³² Там само. – С. 49.

³³ Хонигсман Я. Катастрофа еврейства Западной Украины: Евреи Восточной Галиции, Западной Волыни, Буковины и Закарпатья в 1933–1945 годах / Я. Хонигсман. – Львов, 1998. – 351 с.; Беркгоф К. Організація українських націоналістів, її ставлення до німців та євреїв. Життєпис Ярослава Стецька від 1941 р. / К. Беркгоф, М. Каринник // Голокост і сучасність: Науково-педагогічний бюлетень Українського центру вивчення історії Голокосту. – Київ, 2003. – № 1. – С. 4–10; Круглов А. Уничтожение еврейского населения Украины в 1941–1944 гг. Хроника событий / А. Круглов. – Могилев-Подольский, 1997. – 100 с.; Его же. Львов, июль 1941: Начало уничтожения / А. Круглов // Голокост і сучасність: Науково-педагогічний бюлетень Українського центру вивчення історії Голокосту. – Київ, 2003. – № 5. – С. 12–14; Царинник М. Золочів мовчить / М. Царинник // Критика. – 2005. – № 10; Подольський А. Проблема колаборації в добу голокосту на теренах України та Латвії: спроба компаративного підходу / А. Подольський // Голокост і сучасність: Науково-педагогічний бюлетень Українського центру вивчення історії Голокосту. – Київ, 2003. – № 5. – С. 2–4.

непростих колізіях українсько-єврейського співжиття в екстремальних умовах³⁴. Однак як перші, так і другі детально не вивчали програмних документів ОУН, не взяли до уваги всієї гами історичних фактів, тому їхні висновки нерідко спрощені. Цей недолік є і в Я. Грицака. Замість того, щоби ґрунтовно осмислити мотиви дій ОУН щодо євреїв, історик із висоти часу вказав, якою мала би бути лінія її політичної поведінки. “Потрібні були, – наголосив автор, – політичні заяви, які б чітко відображали позицію всієї організації щодо винищення євреїв. Однак позицією лідерів ОУН-б було недомовлення. Така стратегія лише підтверджує низький рівень політичної культури бандерівців...”³⁵. Про те, яким мало би бути ставлення керівництва ОУН до німецького геноциду євреїв писав і Ю. Киричук³⁶. Тобто, маємо приклад того, коли історики, втративши на якусь мить зв’язок із досліджуваною епохою, намагаються осудити, а не зрозуміти суб’єктів політики.

Після 2005 р. аналізована проблема набула більш наукового історичного інтересу. Причому рух у цьому напрямі демонструють представники трьох згаданих груп дослідників. Здавалося б, що теоретичні розробки відомих дослідників українського націоналізму – репрезентантів постмодерністської парадигми, особливо Г. Касьянова, вичерпали питання про ідеологічні засади ОУН. Однак О. Зайцев, який успішно дебютував у цій проблематиці в середині 1990-х років, найновішими публікаціями розвіяв ці уявлення. На основі великого пласту первинних джерел, праць українських та зарубіжних авторів учений набагато ширше, ніж його попередники, показав загальноєвропейський суспільно-політичний контекст, у якому відбувався процес становлення та розвитку українського націоналізму, кинув свіжий погляд на “чинний націоналізм” Д. Донцова як нову ідеологію, усебічно розглянув вплив фашизму на принципи, організаційні засади й політичний стиль ОУН, вніс новизну в питання про місце організації в типології націоналістичних рухів Європи міжвоєнного двадцятиліття³⁷.

На переконання автора, “чинний націоналізм” Д. Донцова й “організований націоналізм” ОУН становили два українські різновиди загальноєвропейського явища – “інтегрального націоналізму”. Відмінності між ними стосувалися не принципів питань, а швидше пріоритетів: для Донцова ними були “культивування стихійної волі нації до життя, формування нової вольової української людини; для ОУН – ерархічна дисциплінована організація, здатна здійснити національну рево-

³⁴ Ковба Ж. Людяність у безодні пекла. Поведінка місцевого населення Східної Галичини в роки “остаточного розв’язання єврейського питання” / Ж. Ковба. – Київ, 1998. – 266 с.; Гон М. Із кривдою на самоті. Українсько-єврейські взаємини на західноукраїнських землях у складі Польщі (1935–1939): монографія / М. Гон. – Рівне, 2005. – 192 с.

³⁵ Грицак Я. Українці в антиєврейських акціях у роки Другої світової війни / Я. Грицак // Його ж. Страсті за націоналізмом ... – С. 166.

³⁶ Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років ХХ століття ... – С. 414.

³⁷ Зайцев О. Націоналізм як релігія: приклад Дмитра Донцова та ОУН (1920–1930-ті роки) // Наукові записки Українського Католицького Університету / О. Зайцев. – Львів, 2010. – Ч. 2: Серія “Історія”. – Вип. 1. – С. 163–189; Його ж. “Інтегральний націоналізм” як теоретична модель для дослідження українського націоналістичного руху // Український визвольний рух. – Львів, 2011. – Зб. 15. – С. 5–25; Його ж. ОУН і авторитарно-націоналістичні рухи міжвоєнної Європи // Український історичний журнал. – 2012. – № 1. – С. 89–101; Його ж. Український націоналізм та італійський фашизм (1922–1939) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uamoderna.com/md/98-zaitsev>

люцію і встановити національну диктатуру”³⁸. Історик також дає нові типологічні визначення націоналізму. На його думку, рухи на зразок ОУН, хорватської “Усташі”, Внутрішньої македонської революційної організації та інші були особливими різновидами “інтегрального націоналізму” бездержавних націй, що мав революційне спрямування і ставив за головну мету здобуття власної держави. Навівши паралелі на конкретні організаційні взірці національно-визвольних рухів, автор робить висновок, що український націоналізм найбільше був споріднений з хорватським. І далі запропонував термін “ушастизм” на означення ідеології та політичної поведінки ОУН³⁹. Вважаємо, що в царині інтелектуальної історії такий зразок постановки проблеми та її вирішення вартий уваги. Однак важко погодитися з іншим, надто претензійним, висновком: “Незалежна Держава Хорватія 1941–1945 рр. – добра модель того, якою могла б бути Українська Держава під егідою Третього Райху, якби вона була створена”⁴⁰. По-перше, не можна оцінювати що-небудь із перспективи подій, які не відбулися. По-друге, реальність же була така, що українські націоналісти не ставили за мету добитися протекторату Третього Райху на кшталт урядів Хорватії чи Словаччини. Проголошення Акту створення Української держави 30 червня 1941 р. відбулося без згоди німецьких властей і було демонстрацією самостійницької політики українського визвольного руху. Тобто, союз ОУН і Німеччини був ситуативним або, за висловом Ю. Киричука, це – “не ідейна, а прагматична унія”⁴¹.

Логічні конструкції О. Зайцева лягли в основу колективної монографії, присвяченої взаємодії націоналізму і релігії в контексті стосунків Греко-Католицької Церкви (ГКЦ) й українського націоналістичного руху в міжвоєнній Галичині на тлі аналогічних процесів в інших регіонах Європи⁴². У книзі випукло простежуються дві авторські ідеї, які безпосередньо стосуються предмета нашого дослідження: перша – розбудова “організованого націоналізму”, прагнення його лідерів перетворити націоналізм на своєрідну світську релігію, а відтак, поставити ОУН на місце Церкви в моральній та духовній сфері, і друга – соборницька роль націоналістичної організації, яка не надавала жодних преференцій для конкретних Церков чи конфесій і виступала поборником зближення основних національних церковних традицій задля об’єднання зусиль у боротьбі за державну незалежність. Не залишилося поза увагою авторів і питання про роль релігійного чинника в ідеологічному й організаційному становленні й розвитку українського націоналізму. Стверджується, що в багатьох доктринах, постановках, ідеологічно-виховних та пропагандистських матеріалах оунівці використовували християнські зразки⁴³. Не можна не погодитися й з іншою тезою: еволюція ідеології ОУН від праворадикальної в міжвоєнний період до правої, але більш демократичної під час Другої світової війни, відбулася зокрема й під впливом морального авторитету духовенства ГКЦ⁴⁴. Суперечності між ГКЦ

³⁸ Зайцев О. “Інтегральний націоналізм” як теоретична модель ... – С. 20.

³⁹ Його ж. ОУН і авторитарно-націоналістичні рухи міжвоєнної Європи ... – С. 100–101.

⁴⁰ Там само. – С. 100.

⁴¹ Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років ХХ століття ... – С. 23.

⁴² Зайцев О. Націоналізм і релігія: Греко-Католицька Церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920–1930-ті роки) / О. Зайцев, О. Беген, В. Стефанів; [за заг. ред. О. Зайцева]. – Львів, 2011. – 384 с.

⁴³ Там само. – С. 258–259.

⁴⁴ Там само. – С. 244.

і ОУН, на думку істориків, були спричинені розбіжностями ідеологічних засад радикального націоналізму зі світоглядними й етичними основами християнської релігії, намаганням ОУН утвердити свій повний вплив на українське суспільство, осудженням Церквою терористичних дій націоналістів (особливо терору проти тих українців, які не поділяли цілей і методів націоналістичного руху) та різним розумінням шляхів і темпів руху до національного самовизначення, що призвело до звинувачень, з одного боку, в угодовстві, а з іншого – в екстремізмі⁴⁵.

Хоч автори й намагалися аналізувати, оцінювати й характеризувати суто в академічному полі, з нейтральних позицій (особливо О. Зайцев), тим не менше роботу написано з католицької перспективи. Наприклад, у висновках немає вичерпної відповіді на таке запитання: чи могла бути іншою лінією політичної поведінки націоналістичної організації в тогочасній геополітичній ситуації? Якби дослідникам вдалося віднайти листування Є. Коновальця та А. Шептицького (яким, до речі, у спекулятивних цілях оперували радянські історики), то це значно розширило б наші уявлення про співпрацю українських націоналістів із Церквою. У праці застосовано поняття «інтегральний націоналізм» до українського радикального націоналізму 1920–1930-х років як усталену дефініцію. Між іншим, Г. Касьянов узяв цей термін у лапки, визнаючи його «робочим». Цей нюанс у книзі О. Зайцева, О. Бегена і В. Стефаніва відомий донцовознавець С. Квіт делікатно назвав «непорозумінням». Зокрема він зазначив: «Термін «інтегральний націоналізм» сам по собі нічого не пояснює в організованому українському націоналізмі, маючи ще менше відношення до спадщини Д. Донцова, який цілком у постмодерністському дусі висміював будь-які нерухомі визначення». Ще гострішим і принциповішим є такий висновок ученого: «...сама назва «український націоналізм» свідомо викривлюється в різний спосіб. По-перше, згідно зі штампами радянської пропаганди, націоналізм ототожнюється з нацизмом. Сьогодні ними послуговуються всі, хто заперечує право українців мати власну державу, історію чи навіть право на національно-визвольну боротьбу. По-друге, до цієї ж риторики наближаються багато українських «нових лівих» через нічим не вмотивоване протиставлення націоналізму як «ненависті до чужого» патріотизмові як «любові до свого», що впливає з незнання джерел. По-третє, ... визначення «український націоналізм» уже само по собі заперечує доцільність застосування поняття «інтегральний націоналізм»⁴⁶. Ця думка С. Квіта показова для більшості дослідників українського націоналізму.

Поборники націєцентричного образу минувшини значно розширили фактографічний обсяг, що дало змогу урізноманітнити тематику досліджень, активніше здійснювати демонтаж марксистської візії українського визвольного руху та спростовувати упереджені оцінки ідеологічного обличчя ОУН у польській, єврейській та російській історіографіях. Так, М. Посівнич уперше ґрунтовно схарактеризував роль провідних націоналістичних ідеологів у формуванні воєнної доктрини та геополітичної стратегії організації. Основою концепції створення і розвитку армії, як довів автор, став принцип вождизму, обумовлений особливостями міжнародного становища різних частин України⁴⁷.

⁴⁵ Зайцев О. Націоналізм і релігія... – С. 249–265, 341–344.

⁴⁶ Квіт С. Націоналізм і релігія [Електронний ресурс] / С. Квіт. – Режим доступу: <http://kvit.ukma.kiev.ua/2011/12/націоналізм-і-релігія/>

⁴⁷ Посівнич М. Воєнно-політична діяльність ОУН у 1929–1939 роках / М. Посівнич. – Львів, 2010. – С. 53–83.

Науковою компетентністю й аналітичністю позначена публікація О. Стасюк, що розкриває еволюцію визвольно-революційної стратегії українського підпілля в повоєнний період. Логічним наслідком ретельно опрацьованих теоретичних розробок нової генерації ідеологів ОУН (М. Прокопа, І. Гриньоха, О. Дякова, П. Федюна та ін.), а також пропагандистських оунівських документів стала чітка й зрозуміла авторська концепція. На переконання О. Стасюк, післявоєнний доробок теоретиків українського визвольного руху становить цілісну систему ідейно-політичних поглядів, що досі не втратили свого значення. Пропонуючи нові світоглядні засади боротьби за досягнення головної мети – здобуття суверенної Української держави, представляючи способи вирішення економічних, соціальних та культурних питань, націоналістичні публіцисти тим самим утверджували незмінність демократичних перетворень у середовищі ОУН(б) і демонстрували значне зростання політичної культури її кадрів⁴⁸.

Надто дискусійним є питання про ставлення ОУН до поляків, яке до недавнього часу розглядалося зазвичай у площині українсько-польських стосунків у першій половині ХХ ст. Суттєві результати в цьому напрямі наукового пошуку дала започаткована 1996 р. робота спільних наукових семінарів учених Польщі та України (всього відбулося 13 міжнародних зустрічей). Безперечний інтерес для зацікавлених українсько-польською проблематикою становлять доповіді, виступи, окремі праці таких українських учасників семінарів: М. Кучерепи, М. Швагуляка, Л. Зашкільняка, В. Трофимовича, С. Макарчука, Ю. Макара та ін. До з'ясування причин українсько-польського протистояння під час Другої світової війни у свій спосіб намагалися підійти й такі відомі науковці, як В. Сергійчук, В. Литвин, А. Русначенко, члени робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА – А. Кентій, І. Патриляк, С. Кульчицький, О. Лисенко, Ю. Шаповал та ін. Про здобутки та перспективи осмислення важких питань українсько-польських відносин у 40-х роках ХХ ст. ідеться в монографії фахівця цієї проблеми І. Ільюшина⁴⁹. Та все ж молодий історик В. Деревінський знайшов новий аспект, який дослідники мало обговорювали, а саме: польське питання в етнонаціональній концепції ОУН. Проаналізувавши постанови I Великого Збору ОУН, постанови інших зборів і конференцій, інструкції керівного центру та партійну публіцистику, автор констатував: у засадах етнонаціональної політики ОУН виразно наголошено, що визвольна боротьба організації на ЗУЗ має чітку спрямованість – проти польської колонізаторської політики, яка заперечує право західних українців на творення власного державного життя, проте ОУН аж ніяк не здійснює боротьбу проти польської національної спільноти⁵⁰. Радикалізація діяльності ОУН у 1940-ві роки відбулася не через власну ідеологію, а передовсім через антиукраїнську стратегію польського визвольного руху. У цілому ж, на думку В. Деревінського, сповідуючи принципи мирного співіснування між націями, ОУН зайняла конструктивне ставлення до

⁴⁸ Стасюк О. Ідейно-політична стратегія ОУН(б) повоєнного періоду / О. Стасюк // Український визвольний рух. – Львів, 2006. – 36. 8. – С. 274–275.

⁴⁹ Ільюшин І. Українська повстанська армія і Армія Крайова. Протистояння в Західній Україні (1939–1945 рр.) / І. Ільюшин. – Київ, 2009. – С. 13–66.

⁵⁰ Деревінський В. Польське питання в етнонаціональній концепції ОУН / В. Деревінський // Український визвольний рух. – Львів, 2008. – 36. 12. – С. 168.

польського народу, відрізняючи польський загал від шовіністично налаштованих його представників⁵¹.

Про демократизацію політичного курсу ОУН на прикладі рішень її III Надзвичайного Збору (серпень 1943 р.), зокрема з національного питання, писав також І. Патриляк у рецензії на німецькомовну монографію полоніста Ф. Брудер. Рішуче не погоджуючись із твердженням про ідентичність ОУН і фашизму, київський історик висловив раціональну думку, що «український націоналізм більш успішно можна порівнювати не з італійським фашизмом, а з сіонізмом, рухом «вільних греків», сербським рухом «Млада Босна», польськими ендеками, Внутрішньомакедонською революційною організацією тощо»⁵².

Вдалу спробу розвіяти міфи про українсько-єврейські взаємини упродовж 1920–1950-х років зробив В. В'ятрович⁵³. Використавши багату джерельну базу, серед іншого й невідомі раніше історикам документи, автор розглянув ставлення ОУН до євреїв не статично, а в динаміці, враховуючи часові особливості, зміни в обставинах, політиці й ідеології націоналістичного руху. Він довів, що на українсько-єврейські відносини впливали не тільки тогочасні суспільно-політичні умови, а й стереотипи, утверджені протягом століть спільного існування обох народів. Офіційні документи та публікації ОУН міжвоєнного часу звертали мало уваги на єврейське питання, тобто чіткої позиції тут не було. Програма діяльності ОУН, затверджена на її II Великому Зборі (квітень 1941 р.) та деякі партійні документи періоду німецької окупації хоч і засвідчили зміну ставлення організації до євреїв, однак не мали відверто антисемітського змісту. Передбачені директивами жорсткі репресивні заходи стосувалися лише тих представників єврейства, які співпрацювали з радянським режимом, як і тих, хто був би нелояльним до встановленої української влади. На думку автора, «це важливий і принциповий момент, який чітко відрізняє радикальну позицію ОУН від позиції нацистів – знищення людини за приналежність до єврейської нації»⁵⁴. Слушними є й прикінцеві рефлексії вченого. Так, він стверджує, що ОУН, незважаючи на історичні обставини (антиєврейські настрої в міжвоєнній Польщі, шалений антисемітизм нацистів, антиєврейські упередження і дискримінація у СРСР), в ідейно-політичній площині не тільки не опустилася до антисемітизму, а й зуміла сформулювати прагматичне, конструктивне бачення українсько-єврейських відносин⁵⁵.

Загострену увагу до тексту В. В'ятровича виявили адепти стереотипу про ОУН як злочинну організацію – Т. Курило та І. Химка⁵⁶. У їхній рецензії містяться справедливі зауваження щодо джерельно-методологічних принципів дослідження, а водночас й упереджені судження та оцінки. Очевидно, основною метою

⁵¹ Деревінський В. Польське питання... – С. 179.

⁵² Патриляк І. Спроба вмістити велику історію у малій формулі... [Рец. на]: Franziska Bruder "Den Ukrainischen Staat erkämpfen oder sterben!". Die Organisation Ukrainischer Nationalisten (OUN). 1929–1948 / І. Патриляк. – Berlin: Metropol, 2007. – 299 s. // Український визвольний рух. – Львів, 2011. – Зб. 15. – С. 305.

⁵³ В'ятрович В. Ставлення ОУН до євреїв: формування позиції на тлі катастрофи / В. В'ятрович. – Львів, 2006. – 144 с.

⁵⁴ Там само. – С. 57.

⁵⁵ Там само. – С. 101.

⁵⁶ Курило Т. Як ОУН ставилася до євреїв? Роздуми над книжкою Володимира В'ятровича [Електронний ресурс] / Т. Курило, І. Химка. – Режим доступу: <http://ben-cossak.livejournal.com/17860.html>

рецензентів було пов'язати ОУН з організованим нацистами Голокостом. Тому не дивно, що їм виявилось замало аргументів В. В'ятровича про поступову зміну позиції українських націоналістів щодо євреїв. В обговоренні цього питання взяв участь й О. Зайцев. Хоча його роздуми здебільша побудовані на припущеннях, все ж таки одне з його міркувань доволі продуктивне. “Більшість керівників обох фракцій ОУН, – констатував автор, – не були запеклими антисемітами, вони радше байдуже ставилися до долі євреїв, яких вважали чужинцями на українській землі”⁵⁷. Проте навіть такий, незацікавлений, погляд О. Зайцева не задовольнив Т. Курила, який намагається довести, що: 1) український націоналізм нібито ідентифікував себе з фашизмом, особливо наприкінці 1930-х – на початку 1940-х років; 2) таке ототожнення радикалізувало антисемітський дискурс ОУН. Щобільше, згідно з “відкриттям” Т. Курила виходить, що ОУН пристосовувала німецький антисемітизм до українських умов та використовувала його для власних ідеологічних потреб, тобто пропускала крізь “суверенну призму”⁵⁸.

У стилі офіційного радянського історієписання представили своє бачення ідеології і політичної програми ОУН відомі дніпропетровські історики В. Іваненко та В. Якунін. Їхня монографія “ОУН і УПА у Другій світовій війні: проблеми історіографії та методології” – своєрідна полемічна відповідь на згаданий “Фаховий висновок...”, всуціль просякнута духом критицизму. Автори намагаються перекопати читача, що ідеологія ОУН зароджувалася як різновид українського фашизму і знаряддя майбутньої тоталітарної держави на кшталт націонал-соціалістичної гітлерівської Німеччини⁵⁹. Усупереч історичній правді дослідники заперечують ситуативний союз українських націоналістів із нацистами. У їхньому розумінні він був “не тимчасовим, а органічним і закономірним, випливав із ідеологічних засад ОУН та з її політичної практики 1929–1941 рр.”⁶⁰. Ці й подібні твердження аргументовано спростував дніпропетровський історик – М. Слободянюк. Зокрема він вказав на те, що політика ОУН визначалася загальною ідеологічною та політичною ситуацією в Європі, де панували або були популярні тоталітарні, насильницькі ідеології. Крім того, людиноненавистницькі настрої нацистського режиму виявилися назовні не одразу. Після світової економічної кризи 1929–1933 рр. значна кількість людей сприймала нацистський рух як альтернативу капіталізму, з одного боку, та більшовизму – з іншого. Партії фашистського типу з відповідною ідеологією були поширені у Франції, США, серед російських білоемігрантів у Китаї тощо⁶¹. Як оригінальну можна відзначити ще одну думку рецензента. Заперечуючи тезу В. Іваненка та В. Якуніна про начебто формальний перехід ОУН на демократичні позиції в ході війни, М. Слободянюк зауважив: “...після ідеологічних змін у ній

⁵⁷ Зайцев О. ОУН і єврейське питання [Електронний ресурс] / О. Зайцев. – Режим доступу: <http://zaxid.net/home/showSingle>

⁵⁸ Курило Т. Чи вважали себе оунівці фашистами? [Електронний ресурс] / Т. Курило. – Режим доступу: <http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?chi...sebe...>

⁵⁹ Іваненко В. ОУН і УПА у Другій світовій війні ... – С. 107.

⁶⁰ Там само. – С. 114.

⁶¹ Слободянюк М. [Рец. на кн.]: Іваненко В., Якунін В. ОУН і УПА у Другій світовій війні: проблеми історіографії та методології / М. Слободянюк. – Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2006. – 424 с. // Український історичний журнал. – 2008. – № 3. – С. 220.

1943 р. лише ця сила на території України стала носієм демократичних цінностей. Адже ані сталінізм, ані гітлеризм українцям демократії не пропонували⁶².

Упереджено висвітлили рух українських націоналістів публіцист В. Поліщук, який одним із перших виступив проти “Фахового висновку...”⁶³, автори колективної монографії, котру уклав Ю. Козлов⁶⁴, та інші представники лівих сил. Слабо володіючи сучасними методами і засобами дослідження, вони, як раніше й радянські історики, вдалися в основному до жанру пропагандистської публіцистики, викривальної риторики та моралізаторства.

В останні декілька років у контексті офіційної політики історичної пам’яті в Україні активізувалося обговорення питань, які прямо чи опосередковано пов’язані з ідеологічними та програмними засадами ОУН. Ідеться про гострі суперечки з приводу героїзації чи засудження С. Бандери, визнання чи невизнання спадщини ОУН та УПА. Поштовхом до дискусії стала епістолярна полеміка З. Когута та І.-П. Химки. Перший автор доводить, що рух українських націоналістів був рухом національно-визвольним, а відтак, його не треба ототожнювати з фашизмом⁶⁵. Натомість другий безапеляційно стверджує, що ОУН була типово фашистською, злочинною організацією, а тому українцям не варто приймати її спадщину за основу своєї ідентичності⁶⁶. Огульні звинувачення І.-П. Химки у причетності ОУН до масового винищення євреїв і поляків у роки Другої світової війни не залишилися непоміченими істориками, які фахово займаються цією проблематикою. Наприклад, Ю. Шаповал доволі обґрунтовано і в коректній формі вказав “своєму приятелеві професору Химці” на його обмежену уяву про український самостійницький рух. Свою основну думку, спрямовану проти концепції Химки, Ю. Шаповал висловив так: “...полеміка про Бандеру та його спадщину – це не полеміка про те, чи був він злочинцем і ксенофобом, а про те, чи бути Україні державою. Вже тому Бандеру та його спадщину не викинути на те, що комуністична пропаганда називала «смітником історії»”⁶⁷.

Помірковані позиції щодо лідера ОУН(р) займають В. Расевич, О. Мотиль, Я. Грицак, А. Портнов⁶⁸ та інші історики й публіцисти. Вони вважають, що С. Бандера, попри його радикалізм, є символом антиколоніальної боротьби. Відомий культуролог М. Рябчук слушно зауважив, що така частина спадщини С. Бандери,

⁶² Слободянюк М. [Рец. на кн.]: Іваненко В., Якунін В. ОУН і УПА у Другій світовій...

⁶³ Поліщук В. Гора породила мишу. Бандерівську: Критика “Звіту робочої групи істориків при урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. Основні тези з проблеми ОУН і УПА (історичний висновок)” / В. Поліщук // Всеукраїнське громадське об’єднання “Інтелігенція України за соціалізм”, “Антифашистський комітет України”. – Київ, 2006. – 76 с.

⁶⁴ Бандеризация Украины – главная угроза для России / [автор-составитель Ю. Козлов]. – Москва, 2008. – 480 с.

⁶⁵ Когут З. Український націоналізм / З. Когут // Страсті за Бандерою: статті та есеї; [упоряд.: Т. Амар, І. Балинський, Я. Грицак]. – Київ, 2010. – С. 145.

⁶⁶ Химка І.-П. Українське минуле й українське майбутнє / І.-П. Химка // Там само. – С. 217; Зенон Когут – Іван Химка. Українці та Бандера: розбіжні погляди // Критика. – 2010. – Ч. 3–4. – С. 11.

⁶⁷ Шаповал Ю. Про визнання і знання [Електронний ресурс] / Ю. Шаповал. – Режим доступу: http://krytyka.com/cms/front_content.php?idart=202

⁶⁸ Расевич В. Постать у “чорно-білих” кольорах / В. Расевич // Страсті за Бандерою ... – С. 110–120; Мотиль О. Україна, Європа і Бандера / О. Мотиль // Там само. – С. 175–194; Грицак Я. Клопоти з пам’яттю / Я. Грицак // Там само. – С. 346–357; Портнов А. Контекстуалізація Степана Бандери / А. Портнов // Там само. – С. 388–393.

як патріотизм, національна солідарність, самопожертва, ідеалістична відданість спільним цілям та цінностям, і сьогодні залишається актуальною⁶⁹. Натомість для В. В'ятровича (і не тільки для нього) С. Бандера не лише символ, а й національний герой. Така оцінка – наслідок не стільки політичних уподобань історика, скільки ґрунтового знання предмета дослідження. Останнє дозволило йому спростувати численні стереотипи про історичного персонажа, причому, як старі (Бандера – терорист, зрадник, колаборант), так і нові (деструктивний політик та розкольник, авторитарний лідер, людина, не причетна безпосередньо до масового визвольного руху середини ХХ ст.)⁷⁰.

Підсумовуючи, можна ствердити, що на зорі української незалежності діаспорний наратив користувався великою популярністю серед вітчизняних істориків. Але як тільки-но останні почали серйозно досліджувати український самостійницький рух, то з часом намітилися виразні ревізійні тенденції. Це пов'язано, з одного боку, з перебудовою всієї системи історичної науки та інтеграцією її в західне теоретико-методологічне поле, а з іншого – з мінливістю суспільно-політичної ситуації у країні. Якщо до 2005 р. національна візія історії ОУН була поза конкуренцією, то в останні декілька років її позиції суттєво підважили історики, які демонструють аполітичність у висвітленні проблеми. Крім того, помітнішими стали праці авторів лівих поглядів і тих, хто розглядає новітню історію України в “загальносоюзному контексті”, тобто крізь призму російськоцентризму. Передбачаємо, що ідеологічні й політичні основи діяльності ОУН (зокрема такі аспекти, як стосунки організації з військовими структурами Третього Райху, її ставлення до поляків і євреїв, історична спадщина ОУН у контексті політики національної пам'яті в сучасній Україні) й надалі залишатимуться предметом гострої полеміки в українському академічному середовищі. Причому, акцент дискусій буде зміщуватися з фактологічно-ілюстративного на теоретико-методологічний рівень. Також визначальними тут будуть не тільки сумнівність і професіоналізм істориків, а й їхня громадянська позиція. Поза сумнівом, що амбіції політичних груп лівого спрямування в Україні та за її межами можуть лише зашкодити глибокому висвітленню проблеми. Не сприятиме цій справі й світоглядно-філософська гра з історичною дійсністю та захоплення деконструктивістськими стратегіями.

Vasyl' Futala. Evaluation of the OUN's nationalism in contemporary academic discourse

The article discerns three groups of contemporary Ukrainian researchers of the OUN's history. It analyses a wide range of perspectives on the ideological and political principles of Ukrainian nationalism. It highlights the reasons for differences in interpretation of the key aspects of this issue, such as typology of nationalist organisation, the OUN's attitude towards minorities, the historical legacy of radical nationalism, and others. The article predicted directions of further academic research and debate. It proves that in the academic field of independent Ukraine national canon of historical research is prevailing.

Key words: historiographical process, the OUN, Ukrainian nationalism, integral nationalism, the Ukrainian liberation movement, ideology.

⁶⁹ Рябчук М. Довкола Бандери / М. Рябчук // Там само. – С. 373.

⁷⁰ В'ятрович В. Бандера: старі та нові міфи / В. В'ятрович // Там само. – С. 50–64.

Василий Футала. Национализм ОУН в современном научном дискурсе

Выделены три группы современных украинских исследователей истории ОУН, представлен широкий спектр взглядов авторов на мировоззренческие и политические установки украинского национализма, показаны причины расхождений в трактовке ключевых аспектов проблемы (типологизация националистической организации, отношение ОУН к национальным меньшинствам, историческое наследие радикального национализма и т. п.), спрогнозированы пути дальнейших научных поисков и дискуссий. Выяснено, что в академическом поле независимой Украины ведущие позиции занимает национальный канон исторических исследований.

Ключевые слова: историографический процесс, ОУН, украинский национализм, “интегральный национализм”, украинское освободительное движение, идеология.